

Irídia_

Guia
de Bones
Pràctiques
destinat als
Cossos
Policials
per l'Atenció
de Violències
Sexuals

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Institut Català
de les Dones

Ajuntament de
Barcelona

INTRODUCCIÓ

Aquesta guia es presenta com un projecte per identificar les pràctiques que caracteritzen una bona atenció per a les dones que denuncien violències sexuals. El paper dels cossos policials és fonamental ja que aquests estableixen el primer contacte amb les persones que denuncien. La manera com són ateses pot condicionar la resta del procés, per això és convenient posar a disposició dels i les agents informació que els pugui ser útil per dur a terme aquesta tasca. Dit això, aquesta guia consta de tres parts.

La primera part es centra en oferir contingut formatiu pràctic i d'utilitat. S'hi presenten les regulacions a nivell internacional, estatal i català sobre la conceptualització de les violències sexuals i les obligacions dels estats i els cossos de seguretat en l'atenció a les víctimes. D'aquestes normes en deriva una explicació dels estereotips existents sobre aquestes violències i les conseqüències, a nivell emocional, de patir-les. Conèixer aquests dos pilars bàsics és clau per a l'atenció adequada. La importància d'aquest primer apartat rau en la necessitat de conèixer les particularitats de les violències sexuals per dotar de coneixement el personal dels cossos policials i ajudar a identificar quins són els elements que es poden presentar en aquest tipus d'infraccions penals i administratives.

La segona part presenta el conjunt de drets que tenen les dones que denuncien en casos de violències sexuals i que fan referència a l'assistència en el procés de denuncia, així com l'aplicació pràctica d'aquests drets en cas de violències sexuals.

La tercera és un recorregut més específic per cada part del procés d'atenció dels cossos policials i s'hi presenta un conjunt de pràctiques necessàries per a un bon acompanyament de les dones.

Írídia és una associació que treballa a Catalunya per a la defensa dels drets humans, principalment civils i polítics. Apostem per combinar la intervenció directa en situacions de vulneració de drets amb el desenvolupament de processos d'incidència política i social que tenen per objectiu promoure canvis en les polítiques públiques; tot això a través d'una estructura estable, sostenible i independent.

El contingut d'aquest informe és responsabilitat exclusiva d'Írídia i no reflecteix necessàriament l'opinió de l'Ajuntament de Barcelona ni de la Generalitat de Catalunya.

La Guia de Bones Pràctiques pels Cossos Policials en l'Atenció de Violències Sexuals s'emmarca dins el Projecte *La Violència després de la Violència: Cossos Policials envers la violència masclista* dissenyat i executat per l'Àrea de Gènere d'Írídia.

Publicació: desembre de 2019

Coordinació general: Judith Erill Guixé

Autoria: Sara Tobío Lamoso

Col·laboracions: Elda Monsalve Crayssac

Disseny i maquetació: Melissa Fernández Saad

El present document, doncs, s'ha d'entendre com una totalitat, tant la part formativa com la de reconeixement dels drets de les víctimes són indispensables i constitueixen bones pràctiques en si mateixes a l'hora d'actuar, ja que saber com operen les accions que constitueixen delictes o faltes administratives ens permet millorar l'atenció a les persones que es dirigeixen als serveis policials i, alhora, la investigació i compliment de les funcions dels cossos policials, és a dir, la defensa dels drets i llibertats de les persones, la protecció i la prevenció i combat de les infraccions tant penals com administratives.

Aquesta guia es basa en la idea que els i les agents dels cossos policials formen part de la nostra societat i, per tant, la manera com interpreten i atenen aquest tipus de delictes està influenciada per les idees i els plantejaments del cos social. Per això és necessària una formació específica en aquest tipus de violències que inclou també particularitats i una certa complexitat a l'hora d'entendre com s'esdevenen i quines en són les conseqüències per a les víctimes.

Les atencions policials s'entenen com un servei públic per a la ciutadania i, d'acord amb aquest plantejament, és necessari que la intervenció es realitzi des d'un enfocament que situï la víctima al centre. S'han de tractar les dones que accedeixen al sistema de denúncia per casos de violència sexual com a subjectes dels seus propis processos amb la capacitat de prendre decisions pròpies.

Finalment, la metodologia que s'empra per realitzar la guia és la investigació i les entrevistes a funcionaris de cossos policials, dones denunciants, advocades especialitzades en aquesta tipologia de casos i tècnics de l'Ajuntament de Barcelona de les àrees relacionades amb aquesta temàtica. La finalitat és complementar les investigacions, estudis i plantejaments ja existents des del marc acadèmic i legal amb les pràctiques i experiències establertes en el context actual de la ciutat de Barcelona.

1- FORMACIÓ EN VIOLÈNCIES SEXUALS

1.1. VIOLÈNCIES SEXUALS: CONCEPTE I OBLIGACIONS DE L'ESTAT I DELS COSSOS POLICIALS SEGONS LA LEGISLACIÓ VIGENT

El respecte dels drets i llibertats de les dones passa pel reconeixement i la garantia d'una vida sense violències i l'Estat és responsable d'habilitar els mecanismes necessaris per aconseguir-ho a través d'una legislació que es compleixi de manera efectiva. Així doncs, els funcionaris de l'Estat són també responsables de complir aquesta obligació estatal.

Aquest apartat defineix els conceptes de violències, d'una banda, i les obligacions de l'Estat i els cossos policials, de l'altra. S'ha optat per un enfocament des del dret internacional, estatal i català. La finalitat és presentar les obligacions actuals dels i les agents segons la legislació actual, un element clau per a la bona actuació i el compliment de les normes vigents. Amb aquesta idea com a punt de partida, desenvoluparem apartats formatius que pretenen donar les eines necessàries per comprendre la complexitat de les violències sexuals més enllà dels tipus i infraccions existents, que ja formen part dels coneixements del personal policial.

1.1.1. LES VIOLÈNCIES SEXUALS: VIOLÈNCIES MASCLISTES

Què són?

Les violències sexuals són un tipus de violència masclista, i així es reconeix en el cos legislatiu. A nivell internacional i autonòmic es recull de manera específica com una violència més en

la diversitat de supòsits que engloba el terme violències masclistes. De la mateixa manera, la llei estatal LO 1/2004 de mesures de protecció integral contra la violència de gènere també

recull la violència sexual com a violència vers la dona, tot i que en aquest cas, queda reduïda als casos que l'autor sigui la parella o exparella o una relació anàloga. El problema és que, tot i que aquestes violències es reconeixen com a masclistes, les respostes normatives són diferents segons l'àmbit en què s'esdevinguin.

Les violències es creuen

És important subratllar que, en el moment de regular les infraccions, les normes no tenen en compte les especificitats que ens trobem a la vida real. Malgrat que els cossos normatius inclouen classificacions i tipus per poder regular i atendre les violències existents:

“Sovint no és possible fer una separació o delimitar amb exactitud categòrica la violència física, psicològica o sexual, atès que una dona pot patir-les totes tres simultàniament en una rela-

Agressor i agredida

Les dades mostren que les persones agredides són, en la im-

Quan parlem de violències sexuals en plural, pretenem visibilitzar totes les conductes, manifestacions, circumstàncies i conseqüències que integra el terme (Toledo i Pineda, 2016) i així evitem que la diversitat de violències sexuals es redueixi a actuacions molt concretes que limiten la realitat.

ció de parella amb un home; de la mateixa manera que no es pot desvincular l'assetjament sexual de la violència psicològica, entre d'altres” (Toledo i Pineda, 2016: 17).

És a dir, que és molt possible que en la pràctica quotidiana ens trobem fets amb violències diverses i, per tant, la regulació vigent no s'ha d'entendre com un concepte rígid i excloent. Les distincions establertes ens permeten identificar les especificitats de cadascuna.

mensa majoria, dones (nenes incloses). L'enquesta estatal so-

bre delictes a la llibertat sexual de l'any 2017¹ indica que en un 84% dels casos és així. Els casos d'agressions a homes són residuals, excepte quan parlem de menors d'edat, un grup que inclou una xifra més alta de nens agredits.

Quant a l'agressor, les xifres mostren que pràcticament sempre són homes. L'enquesta que s'ha mencionat en el paràgraf anterior mostra que l'agressor és un home en el 96% dels casos.

El concepte dones

És fonamental que, quan parlem de dones, ho fem des d'una òptica inclusiva i que tinguem també present les dones trans, independentment del gènere que indica el document d'identitat. Aquest aclariment és necessari

Cal que el llenguatge que utilitzem reflecteixi aquestes dades. Així, quan parlem en termes generals, utilitzarem termes com *agressor i agredida*, per tal de marcar qui exerceix la violència i qui la rep. Utilitzar termes neutres seria ocultar una qüestió fonamental a l'hora de parlar de violències sexuals: la posició que hi ocupen homes i dones.

per evitar una vulneració dels drets de les dones trans de no reconeixement i de la doble victimització constant. Les dones trans són les dones que s'identifiquen amb aquesta categoria², així com també les nenes.

1.1.2. LEGISLACIÓ INTERNACIONAL

A nivell internacional hi ha convenis i tractats, vinculants o d'obligat compliment per a l'estat espanyol, que recullen disposi-

1. Enquesta estatal de l'any 2017: <http://www.interior.gob.es/documents/10180/0/Informe+-delitos+contra+la+libertad+e+indemnidad+sexual+2017.pdf/da546c6c-36c5-4854-864b-a133f31b4dde>
2. Aquesta idea és clau en l'atenció, especialment pel tractament i la interacció amb les dones que presenten una denúncia.

cions sobre formes de violències sexuals contra les dones. És per això que conèixer-les és vital, ja que es tracta de normes aplicables i que en diversos casos regulen qüestions relatives al procediment i a l'atenció així com a la concepció de les violències.

Aquestes normes no només marquen la regulació actual de les violències sinó també el camí que han de seguir els estats a l'hora de legislar en aquesta matèria.

NORMES INTERNACIONALS

Convenció sobre l'eliminació de tota forma de discriminació contra la dona (*inclsos*)
Recomanació general núm. 19 (*relativa a la violència*)

CONCEPTE DE VIOLÈNCIA

Forma de discriminació que inhibeix greument la capacitat de la dona de gaudir de drets i llibertats de la mateixa manera que l'home (*inclou*) actes que infligeixen mal o patiment de caràcter físic, mental o **sexual**, les amenaces, la coacció i altres formes de privació de la llibertat.

VIOLÈNCIES SEXUALS

No s'hi especifiquen.

OBLIGACIONS DE L'ESTAT

La corresponent diligència per prevenir, investigar i de conformitat amb la legislació nacional, castigar tot acte de violència contra la dona, siguin actes perpetrats per l'Estat o per particulars (art. 4c).

COSSOS POLICIALS

Capacitat dels funcionaris estatals (en concret els cossos policials) en aquesta Convenció per a l'aplicació efectiva. (Recomanació concreta 24B) (*complementació*)

Cas CEDAW- VERTIDO V. FILIPINES:

Es considera que no hi ha investigació o judici imparcial en cas de prejudicis o nocions estereotipades sobre les actituds i les característiques de les víctimes o les persones acusades que les afecten o hi interfereixen.

1.1.3. LEGISLACIÓ ESTATAL

A nivell estatal hi ha dos tipus de regulacions que separen els àmbits de protecció de les denunciants de violències sexuals. Aquesta divisió depèn dels vincles afectius.

LLEI	CONCEPTE DE VIOLÈNCIA	ÀMBIT D'APLICACIÓ
LLEI ORGÀNICA 1/2004	Compreu qualsevol acte de violència física i psicològica, incloses les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat.	La violència que, com a manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, s'exerceix per part dels cònjuges, presents o passats, o amb qui hagin establert relacions afectives , independentment de la convivència.

Fora d'aquest àmbit de relació, passem al codi penal, que combina dos criteris per estructurar la diferència entre els delictes sexuals, per ordre de gravetat. D'una banda, es diferencien els abusos sexuals de les agressions sexuals, basant-se en l'existència o absència de violència en la comissió de l'acte. D'altra banda, s'avalua el nivell de contacte sexual, ja que es consideren més greus els casos que inclouen penetració, anomenats *violació*. Aquesta perpetuació de la distinció entre els actes tenint en compte si hi ha hagut penetració contribueix a minimitzar la gravetat d'altres actes de violència sexual.

Pel que fa a les obligacions dels cossos de seguretat, en el segon apartat d'aquesta guia ens fixem en els drets de les víctimes dels delictes i específicament de les violències sexuals, així com en les pràctiques per una atenció adequada.

NORMES INTERNACIONALS	CONCEPTE DE VIOLÈNCIA	VIOLÈNCIES SEXUALS	OBLIGACIONS DE L'ESTAT	COSSOS POLICIALS
Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica	A) "Violència contra les dones": una violació dels drets humans i una forma de discriminació contra les dones. Són tots els actes de violència basats en el gènere que generen o poden generar danys o patiment de naturalesa física, sexual , psicològica o econòmica, incloses les amenaces, la coacció o la privació arbitrària de llibertat, en la vida pública o privada, a les dones.	Actes de caràcter sexual no consentits per l'altra persona.	Actuar amb la diligència corresponent per prevenir, investigar, castigar i concedir una indemnització pels actes de violència inclosos en l'àmbit d'aplicació d'aquest Conveni comesos per actors no estatals (art. 5.2).	Formació adequada dels professionals que tracten amb les víctimes o autores de tots els actes de violència inclosos en aquest Conveni (art. 15. 1). Deure d'informar sobre els mecanismes regionals i internacionals de demandes. Deure de facilitar suport sensible i conscient a les víctimes quan presentin les denúncies (art. 21).
	B) "Violència domèstica": qualsevol acte de violència física, sexual , psicològica o econòmica que es produeix en la família o en la llar o entre cònjuges o relació anàloga.			Resposta ràpida i eficaç a totes les formes de violència incloses en aquest Conveni, i oferiment de protecció adequada i immediata a les víctimes (art. 50).

1.1.4. LEGISLACIÓ CATALANA

LLEI	CONCEPTE DE VIOLÈNCIA	VIOLÈNCIA SEXUAL	REVICTI-MITZACIÓ
LLEI 5/2008 DEL DRET DE LES DONES A ERRADICAR LA VIOLÈNCIA MASCLISTA	La violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat (article 3.a)	Violència sexual i abusos sexuals: comprèn qualsevol acte de naturalesa sexual no consentit per les dones, inclosa l'exhibició, l'observació i la imposició, per mitjà de violència, intimidació, de prevalença o de manipulació emocional, de relacions sexuals, amb independència que la persona agressora pugui tenir amb la dona o la menor una relació conjugal, de parella, afectiva o de parentiu (article 4.c).	El maltractament addicional exercit contra les dones que es troben en situacions de violència masclista com a conseqüència directa o indirecta dels déficits quantitius i qualitius de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions desen-certades provinents d'altres agents implicats (article 3.h).

Aquest conjunt de normes fan necessària una formació específica en aquets delictes, així com en els estereotips existents, per tal de poder eliminar-los. Ambdues qüestions són indispensables per assegurar una atenció adequada.

1.2. ELS ESTEREOTIPS SOBRE LES VIOLÈNCIES SEXUALS

Un estereotip és una idea preconcebuda o una visió generalitzada de les característiques, atributs o rols que s'assigna a un

grup social determinat (Cusack, 2014). En el cas de les violències sexuals, alguns dels estereotips fan referència a la identitat de les dones que pateixen agressions, a la reacció que tenen i als espais on s'esdevenen les violències sexuals.

Els estereotips condicionen l'atenció dels i les agents i també els informes policials ja que *"provenen directament dels mites sobre la violació que estan profundament arrelats a la cultura general"* (estudi de Tomlinson, 1999: 86). També condicionen, inconscientment, la imparcialitat en la investigació i l'atenció perquè hi ha una tendència a posar en dubte els relats que no coincideixen amb aquestes nocions. A més, aquests estereotips condicionen la dona agredida que, si no encaixa amb el model de *"violència sexual"* o *"víctima real"*, pot sentir més inseguretat a l'hora de denunciar. En aquests casos la dona pot sentir que es qüestiona el relat que explica o que se la fa culpable d'un delictes que ha comès l'agressor.

1.2.1. ELS MITES SOBRE LA VIOLACIÓ

Sovint la violència sexual s'associa directament a la violació, a pesar de la multiplicitat de formes que té. El pes que té la violació ha provocat que la majoria d'estereotips es construeixin a partir d'aquest acte, tanmateix, la majoria es poden traslladar també a la resta de violències sexuals.

Quan parlem dels mites, parlem dels estereotips que determinen què és una violació i on passa:

"Un acte de penetració violenta i contundent d'un estrany durant un atac llampec en un lloc públic i desert. La víctima es presenta com una dona blanca moralment respectable que pateix lesions físiques mentre s'oposa a l'agressor" (Du Mont, Miller i Myhr, 2003).

La idea de víctima implica que el relat de les dones que no entren en la noció tradicional de respectabilitat serà més qüestionat. Parlem de treballadores sexuals, dones amb alguna discapacitat (física o cognitiva), dones psiquiatritzades, lesbianes, dones amb ingressos baixos, dones que fan autoestop o que han estat bevent en algun club nocturn (McIntyre et al., 2000; Nightingale, 1991; Sheehy, 2000; Stewart et al., 1996). A més, l'ètnia és un altre aspecte principal: les dones no blanques tenen més dificultats perquè el seu relat sigui creïble (Razack 1994).

La credibilitat de les dones passa per entendre que no han propiciat el delictes (Stewart, Dobbin i Gatowski, 1996), per això també han de resistir-se a l'agressor (amb lesions per demostrar-ho; Cook, David i Grant, 2001), informar la policia de l'incident immediatament (Kelly, 2002) i estar emocionalment traumatitzades per l'assalt (Jordan, 2001). Les víctimes que surten d'aquest esquema es consideren responsables d'acusacions falses o fins i tot culpables (Masser, Lee, Mckimmie, 2009).

A tots aquest mites, hi hem de sumar la idea que la motivació d'aquests actes és el desig sexual. Tanmateix, aquesta idea no ens ajuda a veure'ls com a delictes violents amb **el poder i el control per provocar por i humiliació com a motivació principal** *"(tots els agressors) comparteixen com a característica socialitzadora l'autoafirmació de l'home a través de la utilització de la relació sexual"* (Galiana i De Marianas, 1994: 17). Els agressors no són persones amb problemes mentals sinó homes, normalment del seu entorn proper, que exerceixen el poder i el control del cos de la dona.

Aquests estereotips, més o menys freqüents, condicionen l'atenció que reben les víctimes perquè com més s'assembli el relat al mite, més credibilitat tindrà a nivell social, policial i judicial.

1.2.2. LA REALITAT QUE ENS ENVOLTA

A pesar d'aquest imaginari, quan parlem de violències sexuals, l'únic que podem afirmar és que els agressors són homes i les agredides, dones.

A nivell europeu, les enquestes mostren que una de cada quatre dones que han estat víctimes d'agressions sexuals no van comunicar-ho a la policia ni a cap altra organització per un sentiment de vergonya i deshonra (enquesta FRA, 2014)³. Aquesta dada evidencia que els estereotips són un condicionant a l'hora de denunciar. Així mateix, els estudis mostren que en la majoria de denúncies, les dones van a comissaria passades 24 hores de l'agressió (OMS, 2013).

Totes aquestes idees preconcebudes s'allunyen de les dades obtingudes en enquestes. Per exemple, quant al mite que l'autor és una persona desconeguda, les estadístiques mostren que la majoria de les víctimes d'una violació coneixen l'agressor *"només el 18,6% de les violacions que es produeixen fora de l'àmbit de la parella són de desconeguts"* (Primera enquesta de percepció social de la violència sexual, 2018: 58). Pel que fa als espais, la majoria de les agressions són a casa de la víctima o de l'autor (enquesta FRA, 2014), fet que també confirma que els agressors són persones conegudes. Tanmateix, és cert que poden ocórrer en altres llocs com els espais públics, els col·legis, els centres de treball, etc.

Quan parlem de les conseqüències de les violències sexuals, si ens fixem en les lesions físiques, les estadístiques mostren que tan sols una tercera part de les dones en té de manera visible (OMS, 2013). Aquest indicador es relaciona amb el fet que la dona s'hagi oposat a l'agressor per tal que el seu relat sigui cre-

3. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_es.pdf

ible; simultàniament, però, es fan públiques les històries de dones que van combatre l'agressor i van ser assassinades. Aquesta relació combat-mort fa que les dones tinguin més por de provar de fugir:

“Si durant l'atac la dona es va quedar parализada de por, aquest element se li girarà en contra, ja que pot ser interpretat com a gaudi de la situació. Altres víctimes reaccionen i lluiten per escapar-ne, i moren per haver provat d'escapar. Altres aconseguixen dissociar la ment del cos, com si no sentissin res, com si desconnectessin per tal d'evitar l'agressió” (Trujano, 1991: 7).

Aquests exemples són una mostra de la realitat de les violències sexuals i és imprescindible que els tinguem en compte perquè la majoria de les pràctiques que revictimitzen les dones sorgeixen del fet que siguin constantment qüestionades, també per part dels cossos de seguretat.

1.2.3. EL TRAUMA EN LES VIOLÈNCIES SEXUALS

Sobre les conseqüències emocionals i psicològiques o el grau d'afectació de les dones agredides, també hi ha mites que és necessari eliminar per evitar una doble victimització.

La victimització (el fet de ser víctima d'un delicte) pot tenir unes repercussions psicològiques molt negatives en l'estabilitat emocional de les persones afectades, especialment en el cas de les víctimes de violació. De fet, el 25% de totes les víctimes experimenten **estrès posttraumàtic** com a conseqüència d'un delicte, però aquest percentatge **pot augmentar fins el 50-60% en el cas de les dones agredides sexualment** (Kilpatrick, Veronen i Best, 1985).

Quan parlem de trauma NO podem associar-ne les conseqüències a un grau d'afectació determinat o una crisi emocional que

deixa la dona destrossada anímicament i sense poder seguir les activitats de la vida quotidiana:

“algunes dones responen molt emotivament però n'hi ha que al principi estan molt calmades, que és una conseqüència de la incredulitat i la commoció, i de sobte esclaten” (Trujano, 1991:6).

Es pot manifestar de moltes formes i dependrà de com reacciona i es protegeix cada dona. Per tant, **no hi ha una manera “correcta” de reaccionar en cas de violència sexual, cada dona pot viure-la d'una manera diferent i el grau d'afectació que pot patir també és molt diferent.** A més, en aquest tipus de violències, les conseqüències es poden allargar en el temps i el procés de recuperació passa per diverses fases amb variacions constants de l'estat emocional o psicològic. La reacció psicològica dependrà, entre altres variables, de la intensitat del trauma, les circumstàncies del fet, l'edat, l'estabilitat emocional prèvia, les experiències, els recursos psicològics propis o el suport social i de l'entorn (Sarausa, Echeburúa i Corral, 1993).

La causa, segons que ens indiquen estudis especialitzats, és un *“incident crític”* o un fet o circumstància que provoca un nivell d'estrès que sobrepassa les capacitats habituals de fer-hi front d'una persona.

És per això que podem afirmar que una violència sexual s'afronta de maneres diferents i que l'afectació de cada dona està condicionada per variables i circumstàncies múltiples. Vincular la imatge d'afectació d'una dona agredida que es considera correcta a la credibilitat del relat és un acte totalment revictimitzador, un senyal de mala praxi que cal erradicar. És més, **els malestars psíquics i l'afectació van molt lligats al sentiment de culpa que pot aparèixer com a conseqüència dels estereotips i judicis per part de l'entorn o de les persones que acompanyen les dones que denuncien.** En el cas dels cossos de seguretat, això significa que

han de rebre formació específica en relació amb els efectes d'un trauma en els éssers humans i tractar cada dona agredida amb consideració, professionalitat i compassió.

2. ELS DRETS DE LES VÍCTIMES/SUPERVIVENTS POSATS EN PRÀCTICA

La Llei 4/2015 de l'Estatut de la Víctima del Delicte recull els drets processals aplicables a les dones que denuncien violències sexuals. En aquest apartat es destaquen els articles que estableixen les pràctiques que conformen una bona atenció i que, a més, estan reconegudes per la llei com a drets de les dones agredides.

2.1. DRET A ENTENDRE I SER ENTESA (ARTICLE 4)

Aquest article recull també la necessitat d'utilitzar un llenguatge clar, senzill i accessible que tingui en compte les característiques personals i, especialment, les necessitats de les persones amb discapacitat sensorial, intel·lectual o mental o les menors d'edat. S'oferiran, des del primer contacte, interpretació en llengua de signes o les mesures de suport a la comunicació oral necessàries a persones sordes, amb discapacitat auditiva o sordcegues.

És important adaptar el llenguatge jurídic que sovint resulta difícil d'entendre a les persones que no hi estan habituades. S'ha d'oferir a les dones agredides la possibilitat de fer les preguntes necessàries perquè la informació els sigui entenedora. També hem d'assegurar-nos que la víctima entén la finalitat de cada fase del procés i que és conscient els drets que té en tot moment.

Des del primer contacte amb les autoritats, la víctima podrà escollir una persona que l'acompanyi. *Aquest dret és el primer que s'ha de comunicar a la dona agredida i és fonamental per poder generar un espai més segur. La resta del procediment es paraitzarà en cas que aquesta persona no hi sigui i fins que arribi, llevat que la víctima desitgi continuar.*

2.2. DRET A LA INFORMACIÓ DES DEL PRIMER CONTACTE AMB L'AUTORITAT COMPETENT (ARTICLE 5)

Totes les víctimes tenen dret, des del primer contacte amb les autoritats i funcionaris, inclòs el moment previ a la presentació de la denuncia, a rebre, sense demores innecessàries, informació adaptada a les circumstàncies i condicions personals i a la naturalesa del delicte, i dels danys i perjudicis que ha patit.

Aquest dret s'ha de complir, per tant, abans de presentar la denuncia sense identificar la persona que la sol·licita. Per això, s'ha d'aportar la informació necessària en relació amb el procediment, els serveis públics disponibles i les conseqüències d'interposició d'una denuncia, així com també les normes administratives i, específicament, la Llei Orgànica sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la integració social.

2.3. DRET D'ACCÉS ALS SERVEIS D'ASSISTÈNCIA I SUPORT (ARTICLE 10)

Les autoritats o funcionaris que estiguin en contacte amb les víctimes les hauran de derivar a les Oficines d'Assistència a les Víctimes, quan sigui necessari segons la gravetat del delicte.

En els casos de violències sexuals s'hauran de derivar totes les dones agredides a aquest servei, llevat que hi hagi una negativa explícita per part de la víctima.

2.4. MESURES DE PROTECCIÓ (ARTICLE 25 I 26)

S'adopten durant la fase d'investigació i poden ser acordades en la fase inicial pels funcionaris de la policia (article 24). Quant a la declaració, es contempla:

- a) Que es faci en sales especialment adaptades.
- b) Que els professionals tinguin una formació especialitzada sobre el tema.
- c) Que sigui sempre la mateixa persona qui prengui declaració a la víctima.
- d) Que la presa de declaració la faci una dona si així se sol·licita.

En els casos de violències sexuals és necessari que aquestes mesures es prenguin en tots els casos per les particularitats del delictes. Sempre que sigui possible, les víctimes seran ateses per una dona. En cas que hi hagi personal amb formació en violències sexuals que siguin homes, la víctima podrà decidir qui prefeix que l'atengui.

Per als casos de víctimes menors o amb alguna discapacitat (article 26):

- a) Es gravaran las declaracions per reproduir-les després durant el judici.
- b) Les declaracions les prendran experts.

Ambdues mesures són necessàries per evitar la doble victimització. Constitueix també una bona pràctica fer-les extensibles a la resta de dones agredides.

3. LA VÍCTIMA AL CENTRE: L'ATENCIÓ

En aquest apartat ens centrarem en els procediments per dur a terme una atenció que pugui eliminar o, si més no, reduir la doble victimització. És necessari que la idea de "posar la víctima al centre" sigui present durant tot el procés. Aquesta pràctica implica que l'atenció s'ha de centrar en les necessitats de la dona agredida, generant espais segurs i aportant-li tota la informació necessària perquè sigui ella qui prengui les decisions des del primer moment i durant tota la investigació.

3.1. EL CONTACTE INICIAL: L'ASSISTÈNCIA MÈDICA I ELS DRETS DE LES DONES AGREDIDES

Des del primer moment és imprescindible que siguem curosos amb la comunicació així com que establim una bona relació amb la víctima. S'ha de comunicar sempre des del respecte per tal que la dona se senti compresa i no jutjada. Com que no pertoca als cossos policials fer una valoració sobre la veracitat de la declaració, hem d'evitar qualsevol pràctica que pugui fer pensar que es qüestiona o nega el relat, que és una pràctica revictimitzadora. És important que el primer contacte amb el procediment judicial no sigui el rebuig.

Pel que fa a la posició i la forma d'establir la comunicació amb la dona agredida, des del primer moment i durant tot el procediment, hem de tenir en compte tres qüestions:

BONES PRÀCTIQUES

- » En aquest primer contacte s'ha de recollir la informació indispensable per avaluar quines són les necessitats pel que es refereix a seguretat i salut, així com per assegurar la preservació de les fonts de proves. S'ha de buscar un lloc tranquil i oferir a la víctima d'anar-hi per poder parlar. És important que sigui a prop del lloc on són⁴ i que sigui la dona qui prengui la decisió d'anar-hi voluntàriament.

- » En aquest moment no s'aprofundirà en les circumstàncies específiques dels fets, es farà posteriorment durant la declaració. És imprescindible que si la Guàrdia Urbana fa la primera atenció⁵, traslladi tota la informació que s'ha recollit en aquest moment al cos de Mossos d'Esquadra. Així evitarem haver de tornar a explicar els fets i, per tant, la revictimització.
- » Una mesura bàsica durant el primer contacte amb la dona agredida és oferir-li assistència mèdica. Hem de fer-li saber que aquesta prova és molt rellevant però no podem pressionar-la, ja que és primordial que sigui ella qui decideixi assistir a un centre mèdic. Si està sola, hem de comunicar-li que pot demanar que una persona de confiança l'acompanyi. Els i les agents oferiran sempre el trasllat al centre hospitalari i l'acompanyament, i la víctima podrà decidir si l'accepta.
- » Seguidament, hem de llegir els drets reconeguts en la legislació de forma pausada i comprensible des del primer moment, en ordre i deixant temps perquè la víctima pugui processar la informació i prendre decisions. Aquesta informació es comunicarà de forma oral i escrita. És important donar l'opció que en tot moment una persona de confiança acompanyi la víctima, també en el moment de la lectura de drets. És indispensable comunicar-li que pot rebre l'assistència d'un advocat o advocada d'ofici i informar-la que en aquests casos té dret a assistència gratuïta. També s'han de comunicar el conjunt de mesures de pro-

4. A tal d'exemple, si fossin al carrer, buscaríem un lloc sense soroll, privat, sense persones circulant per la zona, amb llum (natural si és possible).

5. Si es deriva la resta del procediment, convé que la persona que durà la investigació en rebi la informació. La repetició del relat constant és revictimitzadora.

tecció que pot sol·licitar segons el cas, és important que després d'un episodi així es garanteixi la seguretat de la víctima/supervivent.

3.2. LA DECLARACIÓ

En aquesta fase s'ha de valorar en quins casos la dona agredida pot estar en situació de xoc⁶; si és així, s'ha de plantejar la possibilitat que descansi i presenti la denuncia en un altre moment. Ha de ser ella qui prengui la decisió.

Durant la declaració les dones poden tenir dubtes, dificultats per recordar determinats moments o per seguir un ordre cronològic exacte dels fets, especialment quan l'agressió és recent. En aquests casos és important transmetre calma i explicar-los que aquesta confusió és normal i que es podrà completar la declaració més endavant en cas que en recordin més detalls.

Hem de tenir en compte que de vegades la víctima necessita més temps i, per tant, no hem de veure la construcció del relat de l'atac sexual com un fet aïllat sinó com un procés.

BONES PRÀCTIQUES

- » La declaració en casos de violències sexuals ha de rebre atenció prioritària. En cas que la dona hagi d'esperar, s'habilitarà un espai més íntim i privat que la sala d'espera, on ha de passar el mínim temps possible ja que se n'ha de prioritzar l'atenció.

6. Si no podem valorar aquesta circumstància, se li oferirà directament la possibilitat de posposar la declaració.

- » S'ha d'habilitar la sala on declararà perquè sigui un espai acollidor i privat.
- » En aquest moment se li recordaran els drets d'una forma pausada i tranquil·la.
- » Hi haurà una persona del Grup d'Atenció a la Víctima durant la declaració per encarregar-se de la part relacionada amb l'acompanyament. El contacte visual o l'atenció a les emocions que es manifesten són pràctiques necessàries per una atenció adequada. Es recomana que hi hagi dues persones i que una s'encarregui d'aquesta tasca. En cas que hi hagi un psicòleg o psicòloga, s'encarregarà de l'acompanyament.
- » En el moment de la declaració hi podrà haver una persona que acompanyi la dona agredida, si ella ho desitja. En cas que estigui sola, li hem de recordar que pot trucar a una persona de confiança perquè l'acompanyi.
- » Hem d'explicar en què consisteix la denuncia i el procediment, quina informació és rellevant i que hi ha determinades preguntes que són necessàries.
- » Hem de fer saber a la dona que disposa del temps que calgui per explicar els fets i li podem oferir un descans quan el necessiti, o sortir de la sala si ho creu convenient.
- » Hem d'informar-la que ha de fer la declaració del cas des del principi fins al final i que ha de ser tan exhaustiva com sigui possible. Li hem de comentar que al final pot ser que fem preguntes concretes si són pertinents per aclarir algun punt de la declaració.
- » No la podem interrompre mentre declara i hem de deixar que narri els fets tranquil·lament.

- » No podem fer cap pregunta o comentari que culpabilitzi la dona agredida (posar en dubte l'actitud, la forma de reaccionar, la roba, el lloc on era o qui l'acompanyava en són alguns exemples).
- » En cas que hi hagi contradiccions, buits o desordre en el relat, haurem d'explicar-li que farem preguntes per aclarir qüestions que han d'aparèixer en la denúncia. En cap cas entrarem en confrontacions ni culpabilitzarem la víctima. Hem de transmetre-li calma i explicar-li que no és un cas excepcional, que és habitual que hi pugui haver moments que no es recordin. Li hem de donar la possibilitat de completar la denúncia en un altre moment.
- » Hem de reconèixer els impactes emocionals o traumàtics que poden tenir els fets i la pròpia declaració (narrar els fets fa que es revisquin les experiències).
- » La relació respectuosa amb la víctima/supervivent facilitarà la redacció de la denúncia.

3.2.1. PARTICULARITATS

Menors

- Hem de permetre que expliqui els fets amb les seves pròpies paraules. No podem completar frases en cas que tingui dificultats per comunicar-se, hem d'esperar que ho faci ella sola.
- Podem recollir determinades expressions de l'infant que reflecteixin el moment evolutiu i el nivell de desenvolupament personal.
- Hem d'explicar-li que no és responsable dels fets.
- Li hem de transmetre seguretat i protecció.
- És fonamental que sigui atesa per professionals amb especialització en intervenció infantil.

Dones grans

- Els bloquejos emocionals són molt més comuns en edats avançades i poden fer més difícil explicar els detalls de l'agressió.
- Si la dona es mostra reticent a parlar d'aquest tema, hem de transmetre calma, donar-li temps i generar un clima relaxat per ajudar-la a desbloquejar-se.
- Cal valorar si la víctima té problemes d'audició i altres afecacions físiques associades a l'edat que poden impedir-li comunicar-nos adequadament els problemes i necessitats. És important tenir-ho en compte per evitar la conclusió errònia que la confusió és per la senilitat i no per la violència sexual que ha patit.

Dones amb discapacitat

- Les dones amb discapacitat presenten un risc quatre vegades més alt que la resta de dones de patir violència sexual. Com que en algunes situacions tenen un grau de dependència elevat, estan exposades no només a la violència causada per la parella o exparella, sinó també a la violència exercida per persones de l'entorn familiar, social, sanitari, assistencial, etc.
- Cal tractar les dones víctimes adultes com a persones adultes, no com a nenes.
- Si considerem que l'afectació de capacitats de la persona pot influir en el testimoni (pot passar a algunes dones amb discapacitat intel·lectual o a dones amb limitacions importants de la comunicació), un especialista en entrevistes de valoració amb persones amb discapacitat haurà d'avaluar les capacitats que poden afectar el testimoni abans de prendre-li declaració.
- Per garantir un accés a la justícia en condicions d'igualtat de la dona amb discapacitat intel·lectual, s'ha de valorar la possibilitat de sumar la figura de professionals experts que

dissenyin i implementin els canvis de procediment necessaris al procés de denúncia.

Dones trans

- Ens hi hem de dirigir utilitzant el nom que ella decideixi i hem d'utilitzar els articles o pronoms corresponents al gènere amb què s'identifica.
- No podem posar en dubte en cap moment la seva identitat o els pronoms que utilitza.
- No hem de fer cap tipus de comentari o pregunta relativa a l'expressió de gènere (és a dir, que sigui una dona trans). No podem ignorar aportacions, comentaris o accions per la seva expressió de gènere.

Dones migrants

- No podem fer una correlació entre una procedència o cultura i més possibilitats d'actituds masclistes o violències sexuals més normalitzades. Hi ha violències sexuals en totes les cultures perquè les violències sexuals sorgeixen de la idea de poder i control dels homes sobre les dones.
- Si l'agressió és de la parella o exparella ens hem de fixar especialment en la situació administrativa de la dona agredida, i hem de prioritzar les mesures que assegurin que pugui accedir al conjunt de drets que són reconeguts en aquestes violències. Concretament, li hem de fer saber que:
 - En cas que el permís de residència sigui per reagrupació familiar vinculada a l'agressor, podrà sol·licitar autorització independent.
 - En cas que tingui fills/es i que depenguin de l'agressor, podrà tramitar la reagrupació per tal que depenguin d'ella.

3.3.LA DENÚNCIA: EL LLENGUATGE I LA INFORMACIÓ RECOLLIDA

La redacció de la denúncia i les dades que hi consten són indispensables per a la continuïtat del procés i el llenguatge que s'emptra en la redacció és fonamental.

BONES PRÀCTIQUES

- » NO es pot utilitzar llenguatge que indiqui sexe o contacte consensuat amb termes com "relació sexual" o "sexe".
- » La declaració dels fets ha de ser objectiva i s'hi han de descriure les parts i les accions específiques del cos.
- » Hi han de constar les sensacions i sentiments de la dona agredida i l'afectació emocional. Els silencis també poden reflectir aquesta càrrega emocional.
- » El relat de les accions s'ha d'enllaçar amb la part emocional i, per tant, haurem d'anotar les sensacions de la dona en tot moment.
- » En cas que la denúncia es faci posteriorment a l'agressió, hi podem incloure la repercussió que ha tingut en el dia a dia de la víctima, si s'escau.
- » L'agent del Grup d'Atenció a la Víctima haurà de deixar constància de la part més emocional i del llenguatge no verbal. Per això és important que tinguin una formació psicosocial relativa a com afecten les violències sexuals. Si no hi ha cap agent del Grup d'Atenció a la Víctima, s'ha d'incloure l'afectació de la supervivent de forma descriptiva.

- » S'hi han de reflectir les sensacions en el moment de l'agressió, així com també les sensacions posteriors.
- » Cal que la denúncia inclogui el relat complet de la dona, no ens podem cenyir exclusivament a l'acte en si.

El conjunt de pràctiques que recull aquesta guia pretén introduir els elements i formes d'actuar necessàries per una atenció adequada i no provocar una doble victimització en les dones agredides. Haurem d'adaptar les pràctiques a cada cas concret. A més, hem d'aprofundir en la formació sobre violències sexuals ja que aquests coneixements seran eines útils per millorar el servei i ajudaran els i les agents dels cossos policials a dur a terme la seva tasca.

BIBLIOGRAFIA

Álvarez, M., Sánchez, A. i Bojó, P. (2016). *Manual de Atención Psicológica a Víctimas de Maltrato Machista*. Colegio Oficial de la Psicología de Gipuzkoa. <https://www.cop.es/GT/Manual.pdf>

Bachman, R. (1998). "The factors related to rape reporting behavior and arrest. New evidence from the National Crime Victimization Survey". *Criminal Justice and Behavior*, 25, 8- 29.

Cook, B., David, F. i Grant, A. (2001). *Sexual violence in Australia*. Australian Institute of Criminology, Canberra.

Consejería de Presidencia y Participación Ciudadana (2018). *Protocolo contra la Violencia Sexual del Principado de Asturias*. Gobierno del Principado de Asturias. https://www.asturias.es/webasturias/GOBIERNO/TRANSPARENCIA/INFORMACION_INSTITUCIONAL/PLANES_PROGRAMAS/protocolo_violencia_sexual_2018.pdf

Comisión del Turno de Oficio y Asistencia al Detenido del Ilustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona (2017). *Guia de Buenas Prácticas en la atención a las mujeres víctimas de violencia machista por parte de la abogacía adscrito al turno de oficio*. Col·legi de l'Advocacia de Barcelona. <http://www.icab.es/files/242-498497-DOCUMENTO/Guia-Buenas-PracticasVI-GE-CAS.pdf>

Cusack, S. (2014). "Eliminating Judicial Stereotyping. Equal access to justice for women in gender-based violence cases".

Delegación del Gobierno para la Violencia de Género (2018). "Percepción social de la violencia sexual". Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios sociales e Igualdad. <http://www.violenci->

agenero.msssi.gob.es/violenciaEnCifras/estudios/investigaciones/2018/doc/Percep_Violencia_Sexual.pdf

Du Mont, J., Miller, K. i Myhr, T. (2003). "The Role of 'Real Rape' and 'Real Victim' Stereotypes in the Police Reporting Practices of Sexually Assaulted Women". *Violence Against Women*. 9. 466-486.

Fileborn, B. (2017). "Sexual Assault and Justice for Older Women: A Critical Review of the Literature". *Trauma, Violence & Abuse*, 18(5), 496-507.

Finkelhor, D., Shattuck, A., Turner, H. A., i Hamby, S. L. (2014). "The lifetime prevalence of child sexual abuse and sexual assault assessed in late adolescence". *Journal of Adolescent Health*, 55(3), 329-333.

FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2014). "Violence against women: an EU-Wide survey". <http://www.info-cop.es/pdf/MacroencuestaFRA2014.pdf>

Gabinete de Coordinación y Estudios. Secretaría de Estado y Seguridad (2017). *Informe sobre delitos contra la libertad e indemnidad sexual en España*. Ministerio del Interior. <http://www.interior.gob.es/documents/10180/0/Informe+delitos+contra+la+libertad+e+indemnidad+sexual+2017.pdf/da546c6c-36c5-4854-864b-a133f31b4dde>

Galiana, S. i De Marianas, H. (1994). *Estudio sobre el agresor. Causas y situaciones de las agresiones sexuales*. Madrid: CAVAS.

Gunn, R. i Minch, C. (1988). *Sexual assault: The dilemma of disclosure, the question of conviction*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.

Jordan, J. (2001). "To believe or not to believe? Police responses to women rape complainants".

Kelly, L. (2002). *A Research Review on the Reporting, Investigation and Prosecution of Rape Cases*. London: Her Majesty's Crown Prosecution Service Inspectorate.

Kilpatrick D., Veronen, L. i Bcst. C. (1985). "Factors predicting psychological distress among rape victims". A: CH. R. Figley (Ed.). *Trauma and its wake*. New York. Brunner/Mazel.

Masser, B., Lee, K. i McKimmie, B. (2010). "Bad Woman, Bad Victim? Disentangling the Effects of Victim Stereotypicality, Gender Stereotypicality and Benevolent Sexism on Acquaintance Rape Victim Blame". *Sex Roles*. 62.

McGregor, M. J., Wiebe, E., Marion, S. A, i Livingstone, C. (2000). "Why don't more women report sexual assault to the police?" (Research letter). *Canadian Medical Association Journal*, 162, 659-662.

McIntyre, S., Boyle, C., Lakeman, L., i Sheehy, E. (2000). "Tracking and resisting backlash against equality gains in sexual offence law". *Canadian Woman Studies*, 20, 72-83.

Nightingale, M. (1991). "Judicial attitudes and differential treatment: Native women in sexual assault cases". *Ottawa Law Review*, 23, 71-98.

Observatorio contra la violencia doméstica y de género (2018). *Guía de Buenas Prácticas para la toma de declaración de víctimas de violencia de género*. Consejo General del Poder Judicial. <https://www.cgpe.es/wp-content/uploads/2018/11/Gu%C3%ADa-de-buenas-pr%C3%A1cticas-toma-declaraci%C3%B3n-de-v%C3%ADctimas-de-violencia-de-g%C3%A9nero.pdf>

Organización Mundial de la Salud. (2013). Violencia contra la mujer: violencia de pareja y violencia sexual contra la mujer. Nota descriptiva N°. 239. Actualización de septiembre de 2013. Ginebra, Organización Mundial de la Salud. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/98821/WHO_RHR_12.37_spa.pdf?sequence=1

Razack, S. (1994). "What is to be gained by looking White people in the eye? Culture, race and gender in cases of sexual violence". *Signs*, 19, 894-923.

Sarasa, B., Echeburúa, E. i Corral, P. (1993). "Tratamiento psicológico del trastorno de estrés postraumático en una víctima reciente de violación. Análisis y Modificación de Conducta". Vol. 19, 64.

Sheehy, E. (2000). "From women's duty to resist to men's duty to ask: How far have we come?". *Canadian Woman Studies*, 20, 98-104.

Stewart, M. W., Dobbin, S. A., i Gatowski, S. I. (1996). "'Real rapes' and 'real victims': The shared reliance on common cultural definitions of rape". *Feminist Legal Studies*, 4, 159-177.

Tomlinson, D. (1999). "Police-reporting decisions of sexual assault survivors: An exploration of influential factors". (Available from Calgary Communities Against Sexual Abuse, Calgary).

Toledo, P., Bodelón, E., Tur, N. i Martínez, J. (2016). Marc jurídic internacional, estatal i autonòmic de les violències sexuals (matrimonis forçats, mutilacions genitals femenines, tràfic d'essers humans amb finalitat d'explotació sexual, assetjament i agressions sexuals), Barcelona: Institut Català de les Dones.

Toledo, P. i Pineda, M. (2016). *L'abordatge de les violències sexuals a Catalunya. Marc conceptual sobre les violències sexuals. Grup de Recerca Antígona, Universitat Autònoma de Barcelona.*

Trujano, R. (1991). "Algunas consideraciones sobre la mujer víctima del delito de violación". *Sociológica*, 6, 17, Universidad Autónoma Metropolitana Azcapotzalco.

Williams, L. S. (1984). "The classic rape: When do victims report?". *Social Problems*, 31, 459-467.

LEGISLACIÓ

Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència envers les dones i la violència domèstica (Conveni d'Istanbul). Adoptat a Istanbul l'11 de maig de 2011. Ratificat per l'Estat espanyol el 18 de març de 2014 i publicat en el BOE el 6 de juny de 2014. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-5947

Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona (CEDAW), adoptada per l'Assemblea de Nacions Unides l'any 1979. Ratificada per l'Estat espanyol el 16 de desembre de 1983 i publicada en el BOE el 21 de març de 1984. <http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1984-6749>

Llei Orgànica 4/2000, de l'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social.

Llei Orgànica 1/2004, del 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere.

Llei Orgànica 10/1995, del 23 de novembre, del Codi Penal.

Llei Orgànica 1/2015, del 30 de març, per la que es modifica la Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal.

Llei 4/2015, del 27 d'abril, de l'Estatut de la Víctima del Delicte.
Disponible a: https://www.boe.es/boe_catalan/dias/2015/04/28/pdfs/BOE-A-2015-4606-C.pdf

Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista.

Irídia
Associació Irídia Centre Per La
Defensa dels Drets Humans

Irídia

www.iridia.cat